

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՑ

Ս. ՅԱՐՄԱՐԵԱՆԻ

IX

ՄԻ ՇԻՔՅԱՐԱՅՈՒ ԿԱՐԾԻՔ ԼԻՒԱՒԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԴՊՐՈՅՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Թաւրիզ 1900 ապրիլ 13.

Վաղուց ցանկանում էի Թաւրիզի Լիւաւալի հաւոց շարոցների մասին գրել, բայց օր աւելի չեղած դուրս ելի, ի նկատի առած նիւթի կարեւորութիւնը, Բալց երբ ժընէի Le Jenevois թերթում սկսեցին տպւել նամակներ նոյն շարոցների մասին, նկատելով որ շրանք բաւական լրիւ և մեք հաժար ընտրուն կերպով պատկերացնում են Լիւաւալի շարոցները, վճռեցի այդ նամակները թարգմանելով ներկայացնել Մուրճ-ի ընթերցողներին:

Le Jenevois-ն ժընէի ռադիկալների (արմատականների) օրգանն է. անցեալ տարւանից Une Suissesse à Tauris (=Մի շւէյցարուհի Թաւրիզում) ընդհանուր վերնագրով սկսեցին տպւել նամակներ ուսման մասին Պարսկաստանում (L'instruction en Perse). Այդ նամակներից II-ի կէսը, III և IV-ը ամբողջապէս վերաբերում են հաւոց շարոցներին ընդհանրապէս և Լիւաւալի շարոցին մասնաւորապէս: Մնացածը վերաբերում են թուրքերի և միսիոնարների շարոցներին. թէև այս նամակներում ընթերցողը կը պատռահի չափ բաների, որոնք կրկնութիւն են մեր նախորդ նամակների ալս կամ ալն կէտում լիշածի, բայց հեղինակ տիկնոջ ինքնուրոյն հաւեացքը և ալն հանդամանքը, թէ ինչպէս ալս շարոցը պատկերացրած է Դէջարացիների առաջ, այնքան հեղաքրքիր են, որ չուսով ենք ընթերցողը հաճութեամբ կը ների կրկնութիւնները:

Հեղինակն է մի Շւէյցարուհի Hortense D. B., որը ինչպէս նամակներինց ել երևում է, Լիւաւալի շարոցներում ֆրանսերէնի շատեր ունի:

ՀԱՅՈՑ ԴՊՐՈՑՆԵՐԸ

Հայոց Դպրոցները, որոնցով աճած մենք պիտի զբաղենք, գոյութիւն ունին միայն Պարսկաստանում, ուր կառավարութեան տւած կադրեալ ազատութիւնը նրանց թուլ է տւել զարգանալու:

Հաւերը մեծ կարևորութիւն են տալիս կրթութեան և աւել իրենց որդոց մատակարարելու համար լաճախ մեծ զոհողութիւններ են անում: Այդ պատճառով, ուր որ հայեր կան Պարսկաստանում, նոյն իսկ որտեղ սակաւաթիւ էլ են, նրանք ունին իրենց Դպրոցը: Հայոց Դպրոցներ կան ոչ միայն քաղաքներում, ինչպէս՝ Թաւրիզ, Թէհրան, Սպահան, Արդաբիլ, ալ և բազմաթիւ գիւղերում:

Այս Դպրոցներն ամբողջապէս պահում է ժողովուրդը, ալն պատճառով, որ, պիտի գիտենալ, կառավարութիւնը ոչնչով մէջ չի խառնւում, թէ և լրիւ ազատութիւն է տալիս կրթական հիմնարկութիւններ բանալու: Քաղաքների մեծ Դպրոցներն, ինչպէս Թաւրիզին է, տալիս են 6 և 8 տարեալ մի դասընթացը, ունին ընդհանրապէս Դրամագլուխ՝ կազմած կամ կողակներից կամ հարուստ հայերի նւէրներից: Այս Դրամագլուխը որւած է տոկոսով, և շահը ծառայում է տարեկան ծախքի մի մասը ծածկելուն, ուսուցիչների վարձին, կարասիքի վերանորոգութեան և կարկադանին և ալն: Այս Դրամագլխից ստացւած հաստատուն գումարի հետ միասին Դպրոցը քննի ուրիշ աշխուրհներ արդիւնքների, որոնք ծածկում են ծախսը, որը միշտ բաւական նշանաւոր է: Կողմակի արդիւնքներն են թոշակը, Դպրոցական առարկաների վաճառումը փոքր օգուտով, բարեհաճ սիրողների կողմից տարւալ ընթացքում որւած ներկայացումների արդիւնքը, ձեռագործների վաճառումը և ալն:

Գիւղերի Դպրոցները, որոնք ի հարկէ շատ պակաս ծախք ունին, ընդհանրապէս Դրամագլուխ չունին, և ժողովուրդն է, որ նւէրներով և հանգանակութեամբ ծախսերը ծածկում է: Իւրաքանչիւր տարի մի նոր հրաշք է հարկաւոր լրացնելու համար անհրաժեշտ գումարը ուսուցիչների ռոճիկը վճարելու, մի շատ համեստ ռոճիկ սակաւ, որովհետ Դպր լինում է տարեկան 10-ից 100 թուման մի գումար (200—500 Ֆրանկ): Ապա կալ վառելիքի ծախս, Դպրոցական կարասիքի պահպանման, աշխատ աշակերտների դրքեր և ալ Դպրոցական առարկաներ գնելու և խեղճ գիւղացիները մեծ արժանիք ունին, որ, չնայելով դրան, չեն լուսահարում և գործին պիտի կպած են: Յաճախ ռոճիկի մասը վարժապետին վճարում է մթերքով, ալսպէս՝ նա ստանում է ալիւր իւր տարեկան գործածութեան համար և ցախ իւր վառելիքի համար: Պատահում է, որ գիւղերում նրանք ճիշդն տրւում է և քնակարան:

Դպրոցները ժողովրդի սեփականութիւնն են և համայնքի իւրաքանչիւր անդամը իրաւունք ունի նորա արդիւնքները կառավարելու, նրա ծախքերը կանոնաւորելու: Բայց գործը հեշտացնելու համար՝ հինգ կամ վեց անդամով մի մասնաժողով է՝ ընդրւած ամենահարուստներից. և ահա այս մասնաժողովին է, որ ժողովուրդը չանձնել է իւր իրաւունքները և դպրոցների տնտեսական կառավարութիւնը: Այս մասնաժողովը ընտրւում է երեք տարով, և իւրաքանչիւր բնակիչ կարող է ընտրւած լինել. իւրաքանչիւր մարդ, սկսած քսան տարեկանից, իրաւունք ունի ձայն տալու: Այս մասնաժողովն է, որ որոշում է տարեկան բիւջէն և փնտրում է միջոցներ բացը ծածկելու եթէ կալ, որ համարեա միշտ պատահում է: Սա է, որ հրաւիրում է ուսուցիչ գիւղերում և տեսուչ՝ մի քանի յասարան ունեցող ուսումնարաններում: Այս ղեկըրում տեսչին է մնում անհրաժեշտ ուսուցիչներ վարձելու խնդիրը համեմատ նրա տրամադրութեան րակ դրւած բիւջէի:

Մասնաժողովը կառավարում է դրամագլուխները, նրանց արդիւնքը ստանում է և վճարում բոլոր ծախսերը. Սրա անդամները ոչ մի վարձարութիւն չեն ստանում: Սա երբեմն շատ աշխատանք ունի անելու, որ իւր հաշիւները փակի, և չնայելով զանազան աղբիւրների, որտեղից նա օգտւել է, դարձեալ բաց է մնում լրացնելու. հարկաւոր է հանգանակութիւն անել ժողովրդի մէջ, որը չաճախ արդէն վճարել է իւր բաժինը. ապա դիմում են Արկաւսի հարուստ վաճառականներին, գրում են, ուշարկում են պարզամտներն և վերջացնում են միշտ բացերը ծածկելով առանց դիպչելու դրամագլխին, որից ամեն կերպ աշխատում են խուստալ:

II

Ուսուցումը ձրի չէ էլ կարող լինել համեմատ այն բոլորի, որ դուք տեսաք: Ի նկատի առած համեմատաբար նշանաւոր ծախսերը, ստացւած թոշակը սակայն շատ քիչ է. իսկ չքաւոր աշակերտները վճարում են թոշակի կէսը, քաւոր դը միայն, կամ նոյն իսկ ընդունւում են առանց որեւէ վճարի, եթէ ծնողների չքաւորութիւնը կատարեալ է: Դպրոցը գնում և վաճառում է դպրոցական իրեղէնները. այս վաճառումից ստացւում է մի թեթեւ օգուտ: Չըվճարող աշակերտները նոյնպէս ձրի են ստանում իրենց դասարանական առարկաները ամբողջ դպրոցական տարւալ ընթացքում:

Պարսկաստանի հայոց դպրոցների և նրանց կաշմակերպութեան վրաջ այս թեթեւ տեսութիւնից չեմու, ալժմ մանրամասն քննենք այս դպրոցներից միւնը: Թաւրիզի երկու դպրոցներից միւնն է, որը ևս կամենում եմ ալտրեղ նկարագրել:

¹ Խօսքը հոգաբարձութեան մասին է: Դ. Թ.

Թաւրիզը իւր 5-ից 7000 հաւերով *) պահում է երկու տարեական շարքի, երկու մանկապարտէզ, երկու կարուձնի արհեստանոց:

Թաւրիզի հաւերը բաժանւած են երկու թաղի, որոնք փակւած են քաղմաթիւ թուրք թաղերի մէջ և իրարից մոտաւորապէս մի քիլոմէտր հեռաւորութիւն ունին: Սոն երկու թաղերը ազգաբնակչութեամբ հաւասար չեն: Լիւաւա թաղը աւելի բազմամարդ է, և սրա շարքի մասին է, որ ես կամենում եմ ձեզ խօսել: Ներկորդ թաղը, Ղաւան, երկու շասարան աւելի է պահում, որովհետեւ նրա շարքը աւելի հարուստ է:

Չորս տարի է որ երկու թաղումն էլ քացել են մանկապարտէզ, ուր ընդունւում են փոքրիկ աշակերտներ 4-ից 7 տարեկան, 2 կամ 4 թուման թոշակով (10 կամ 20 ֆրանկ): Լիւաւաի մանկապարտէզը երեք տարի ունեցել է մի ընտիր ուսուցչուհի, և շնորհիւ ալս տեսակ կառավարչի նախամենին չեղ չէր մնալ մեր (==չւչարական) մանկապարտէզներից: Մենք չենք կանդ առնի մանկապարտէզի վրա. Լս կը սահմանափակւում աւելով, որ սա հիմնւած է Թաւրիզի Հալուհուեաղ Բարեգործական Ընկերութեան ձեռքով, որը ինքն է նրան կառավարում և ծախսերը հոգում: Մանկապարտէզ ընդունում են միջին թուով 40 եւեխալ, որոնց չքաւոր մասը ամենին թոշակ չի վճարում:

Տարրական շարքը, ուր ընդունւում են երկուսեռից աշակերտներ սկսած 7 տարեկանից, վեց տարեալ շարժնթացք ունի: Առաջին և երկրորդ տարիները խառն են. և հարց կալ չաջորդ տարին միացնել նաեւ երկրորդ տարեալ տղաներին ու ալջիկներին և ալն ձեռով կազմել խառն շասարաններ: Առանց շտաբութեան չեղաւ երկու սեռից երեխաների միացումը և հասարակութիւններ կար ժամանակ շտգոնում էր, որովհետեւ ալստեղ Արեւիքը էլի ազդում է բարքերի վրա. և առանց շտաբութեան չէ, որ խելօք ու լուսաւորւած մարդիկ չաջոյցնում են մի քիչ ընդարձակել ալն շրջանը, ուր սահմանափակւած է թուլ սեռը և համոզել ժողովրդին, որ երկու սեռից երեխաներ ի միացումը կարող է ունենալ միալն գերադանց հետեանքներ:

Աշակերտների թիւը 270 է: Թոշակը տարեկան 4 թուման է (20 ֆր.) աշակերտների բաւական մեծ մասը ձրիէ ստանում կրթութիւն: 12 շասարան կա, որոնցից երկուսը խառն է, 5-ը ալջիկների, իսկ 5-ը տղաների: Ուսման ուղղութիւնը կազմւած է ներկալ մանկավարժութեան բոլորովին համապատասխան ձեերով: Հիմիկալ տեսուչը, միջադ կրթւած մարդ, իւր ուսումը աւարտած է Բերլինում¹, շարքը կառավարում է հուսր ձեռքով

*) Ըստ վիճակաւոր առաջնորդի տեղեկագրութեան (1898 թ). Թաւրիզը ունէր 3.800 հալ բնակիչ: Ծան. Մուրճի խմբ.

¹ Ոչ թէ Բերլինում, ալ Ենալում: Ծ. Թ.

Ասանդում բնագիտութեան դասեր երեք բարձր տարիներում։ Ուսուցիչները և ուսուցչուհիները թւով 12 են. և ոչ թէ իւրաքանչիւրը մի դասարան ունի կառավարելու, այլ մի կամ մի քանի առարկայ ուսուցանելու հերթով զանազան դասաբաններում։ Սա իսկապէս շատ առաւել է մեր (==չւեցարական) մեթոդից, որը միայն մի ուսուցչի է լանձնում մի դասարան կառավարել, ուր նա երբեմն պիտի աւանդէ 8-ից 9 առարկայ, որոնք նա չի կարող հակառակ իւր ցանկութեան՝ ուսումնասիրել իւրաքանչիւրը մասնաւորապէս, ինչպէս նա կանէր, եթէ ունենար միայն մինը կամ երկուսը։

Մեր Լիւաւայի դպրոցում, օրինակ, մի ուսուցիչ տալիս է հայոց լեզուի դասեր երկու սորոին տարիների չորս դասաբաններում, մի ուրիշը սովորեցնում է թւաբանութիւն, երրորդը ընդհանուր պատմութիւն Բաղի աչս ընդհանուր զարգացման առարկաները, ալսինքն՝ մալրեսի լեզու, թւաբանութիւն, աշխարհագրութիւն, ձեռագործութիւն. — ողաները երեք բարձր տարիների ընթացքում սովորում են նաև երեք օտար լեզու, երեքն էլ վաճառական դասի համար անհրաժեշտ՝ պարսկերէն, ռուսերէն և ֆրանսերէն։ Աս ունիմ շարաթական տասը դաս ֆրանսերէնից ողաների երեք բարձր տարիներում, իւրաքանչիւր ուսուցչի աւանդած դասերի քանակութիւնը միջին թւով շարաթական 23-ից 26 է։

Դասեր լինում են ամենալն օր, նոյն իսկ հինգշաբթի օրերը, և ոչ ինչպէս մեզանում ¹, Բայց դրա փոխարէն դասերի տեղութիւնը բաժանւած է շատ աւելի խելացի և մանկավարժութեան համապատասխան կերպով։

Առաջին տարին միայն 18 դաս ունի շարաթական (օրական 3 դաս.) և իւրաքանչիւր դասը տևում է միայն կէս ժամ, 20 րոպէ դասամիջոցներով ², երկրորդ տարւանից սկսած դասերը տևում են երեք քառորդ ժամ և ընդհատւում են 15 րոպէ դասամիջոցով։ Ամառւայ առաւօրների մի 4 երկար դասերը, ընդհատւած միայն կէս ժամ դասամիջոցով, չափազանց չորոցեցուցիչ են ուսուցիչների և աշակերտների համար, և ուսումը շատ աւելի կօգուէր, ես համոզւած եմ, եթէ ենթարկւէր դասերի այս ուղղութիւն — դասերի ամենաշատը երեք քառորդ ժամ տեղութեամբ և կարճ դասամիջոցներով։ Այս մեթոդը գործ է դրւում մնացած չորրորդ տեղերում կոլլեջում, օրիորդաց գիմնազիալում (ecole secondaire), և աւելի մեծ իրաւունքով պիտի գործադրւած լինի մեր տարրական դպրոցներում, ուր աշակերտները, որքան փոքր են, ալնքան աւելի կարելի ունին դասամիջոցներում ընդհատւած կարճ դասեր ունենալու։ Ինչ նահադակութիւն է ա-

¹ Շւեցարական դպրոցներում, կիրակիներից զատ, հինգշաբթի օրերն էլ դասեր չեն լինում։ Դա կոչւում է petit dimanche — (փոքր կիրակի) Մ. Թ.

² Ոչ թէ 20 րոպէ, այլ կէս ժամ դասամիջոցներով։

առջին տարւաչ խեղճերի համար, որոնք գալիս են մանկապարտէզից, ուր կէս ժամ տեսչ Դասերը ընդհատուած են խաւերով, երգերով, մարմնամարզական քալերով և որոնք պիտի երբեմն մնան անշարժ երկու երկար ժամ և լսեն ձանձրալի Դասը: Եւ ասում եմ ձանձրալի, որովհետեւ Դասերը նրանց աչնպէս պիտի թւան մանկապարտէզի Դասերից լեփով և եթէ օրական 6 ժամ Դասի փոխարէն նրանց տալին միմիայն կէսը, ընդհատելով իւրաքանչիւր $\frac{3}{4}$ ժամը մի Դասամիջոցով, եւ համոզւած եմ, որ հետեանքները պակաս չեն լինի, և երեխաները աւելի առողջ կը լինեն:

Դառնա՞նք մեր Լեւուսի Դպրոցներին: Երկրորդ տարին ունի 20 Դաս, երրորդը 22, չորրորդը 24, և միայն հինգերորդ և վեցերորդ տարիներն են, ուր աշակերտները ունին օրական 5 Դաս ամենաշատը, որից չի անցնում: Առաջին երկու տարիները ոչ Դաս, ոչ էլ գրաւոր պարապմունք ունին տանը կադարելու. երրորդ տարին ունի միայն բանաւոր Դասեր պարտադրելու. ապա երեք բարձր Դասարաններին տրուած է խնդիրներ և Դասեր քիչ քանակութեամբ:

Ամբողջ ուսուցչական խումբը, բաղկացած 10 ուսուցչից և 2 ուսուցչուհուց, բոլոր ուժով աշխատում է ուսմանը տալ մի խելացի և խակապէս մանկավարժական ուղղութիւն:

Օտար լեզուները աւանդուած են Դիփոդական մեթոդով և առանց մալրենի լեզուի օգնութեան, բացի հազագիւտ բացատրութիւններից և երբ աշակերտները արդէն ունին մի նշանաւոր պաշար բառերի, գաղափարների և տեքստի: Այդ մեթոդը, որ աշխատում է երեխային շենք աչն վիճակի մէջ, որում նա գտնուում էր իւր սեփական լեզուն սովորելիս, և առարկայի անունը տալիս է անմիջապէս աչն լեզուով, որը ցանկանում է սովորեցնել, առաջացնում է գերազանց հետեանքներ:

Ահա շուտով երկու տարի կը լինի, որ եւ փորձում եմ Ֆրանսերէնը այս ձևով, և իմ փոքրիկ աշակերտները կարողանում են թեթև խօսակցութիւն անել որոշ քանակութեամբ նիւթերի մասին—իրենց չըջապատող առարկաների, Դասարանի և օրւաչ աշխատանքների, տան, ժամանակի, եղանակների, հագուստների, արհեստների մասին և աչն: Դասագիրքը ամբողջապէս Ֆրանսերէն է, և իսկապէս ասած քերականութեան Դասեր չկան: Քերականութիւնը, ուղղագրութիւնը, սրանց կանոնները և բացառութիւնները, այս բոլորը սովորում են խօսակցութիւնների ընթացքում: Աշակերտները ի հարկէ գրում են, և իւրաքանչիւր խօսակցութիւն ամփոփում է մի փոքրիկ պատմութեան մէջ, որը հետզհետէ Դառնում է երկար և բարդ, նախելով թէ որքան երեխաները հետզհետէ տիրապետում են լեզուին: Եւ համոզւած եմ, որ մի աչգալիս մեթոդ, եթէ շարունակել 4 կամ 5 տարի, աշակերտներին կը հասցնի աչնոր, որ վարժ կարդալագոյն իրենց մտքերը իւրաքանչիւր օտար լեզուով, և շատ աւելի լաւ, քան աչգ

անում են ալսօրալ թշուռ աշակերտները, որոնց սպանում են թեմաների և թարգմանութիւնների միջոցով և անգիր անել տալով կանոններ և անհուն բառերի սինալներ, որոնք նրանց բոլորովին չեն հետաքրքրում, որովհետեւ ոչ մի տարաբնութիւն չունին կեանքի հետ, քանի որ նրանք համարեա երբէք առիթ չունին նրանց գործածելու մի սովորական խօսակցութեան մէջ:

Բոլոր միւս առարկաներն էլ ձգտում են նոյն նպատակին—ուսումնից ստեղծել մի շարքական և ոչ թէ ձանձրալի բան և կրթել երեխաներին՝ քալ առ քալ հետեւելով նրանց զարգացման: Աշակերտին իրեն գտնել տալ՝ ինչ որ ցանկանում են նրան սովորեցնել, որպէս զի սա շառնալ նրա հարստութիւնը, նրա սեփականութիւնը և որպէս զի նա բոլորովին չը մոռանալ:

Շարաթը մի անգամ և հերթով ուսուցիչներից մինը կամ միւսը իւր առարկայից շատ է տալիս, որին ներկա է լինում ամբողջ ուսուցչական խումբը: Այս ժողովում են և մտերմաբար խօսում են այս շատի մասին: Նկատողութիւններ են լինում, շիտոշութիւններ են անում, հարցեր են դրում, աշխատելից ծնում է մի վէճ, որից լույս է հոսում, մի վէճ պտուղներով լի, որի մէջ ամեն մարդ սովորելու բան է գտնում: և այս շատերը աջակցում են շատաւանդութեան կատարելագործելուն, ցոյց տալով սխալները, պակասը: Նոյնպէս լաւ բան, որից կարելի է օգուտ քաշել:

Բացի այս ընկերական հաւաքումներից կա նաև իւրաքանչիւր շաբաթ մի մանկավարժական ժողով տեսչի նախագահութեամբ, ուր արծածւում են բազմաթիւ ընդհանուր և մասնաւոր խնդիրներ, որոնք որեւէ ձևով կապ ունին ուսման հետ:

III

Հալ ժողովուրդը, որ կրթութեան համար մշտական և նշանաւոր գոհողութիւններ է անում, իրաւունք ունի գիտենալու, թէ ինչպէս են կառավարւում այն դպրոցները, որ ինքն է պահում: Այդ պատճառով դպրոցները միշտ բաց են, և համայնքի իւրաքանչիւր անդամը կարող է ներկա լինել դասերին: Սակայն որպէս զի այս ալցելութիւնները անկարգութիւն չառաջացնեն շատաւանդութեան մէջ, որ կը խանգարի այս շարունակական գնալ գալու պատճառով, նշանակւած է մասնաւորապէս դպրոցական տարւալ մի շրջան, երբ դպրոցի ընթացքով հետաքրքրուող անձնաւորութիւնները հրաւիրւում են դասերին ներկա լինելու: Սա տարւալ վերջին ամիսն է, մայիսը, երբ դասերը հրապարակական են լինում¹:

¹ Ոչ միայն մալիս ամիսն, այլ ամբողջ դպրոցական տարւալ ընթացքում ցանկացողների համար դպրոցի շուրջ բաց է. բաց աւելի չաճախում են մալիսին:

վերջին տարին չափերը արձագանք տւին այս կոչին և, մի արտակարգ բան, երևում էին կանաչք, որոնք մինչև այդ ժամանակ տանից շուրս էին գալիս միայն իրենց սեռի մի անձ ակցելելու համար, նստում էին գպրոցական նստարանների վրայ և հետաքրքրութեամբ լսում էին յասերը:

Այս հրապարակական յասերը օգտակար կերպով փոխարինել են հրապարակական քննութիւններին, որոնք տեղի էին ունենում մինչև վերջին տարին հալոց յպրոցներում, որոնք յպրոցի ընթացքի և ուսուցիչների յասաւանդութեան մասին շատ պակաս հաւաքարիմ պատկեր էին տալիս: Մի հարածով մենք մի արմատական փոփոխութիւն արինք, որը առաջացրեց բարձր աշակերտներ շատ մարդկանց կողմից. մենք ամբողջապէս վերացրինք քննութիւնները: Շատ մանկավարժական ժողովներ ունենալուց չեղու, որոնց ընթացքում լուրջ կերպով քննելով այս նշանաւոր հարցը, մենք բոլորս շուրջով համաձայնեցինք վերջնական քննութեան անօգուտ լինելուն, եթէ աւելին չասենք, և հակաճառութիւնները, որոնցից ամենամեծն էր «չբլպել սուրբ ուստինալին», իսկոյն ընկան յատողութեան առաջ (devant la raison):

Ինչ վերաբերում է փոխադրութիւններին, մենք կատարեցինք հետեւեալ ձևով. իւրաքանչիւր ուսուցիչ տեղի իւր գրաւոր գնահատութիւնը իւրաքանչիւր աշակերտի մասին: Եւ այդ գնահատութիւնների հետեւանքով ընդհանուր ժողովում որոշեց աշակերտների փոխադրութիւնը:

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ թւանշանների մեթոդը ամբողջապէս արգելած է մեր յպրոցում: Ոչ մի թւանշան, և աշակերտները դրան վարժել են, ոչ թէ 6 կամ 10 սրանալու համար¹, այլ իրենց ուսուցիչներին բաւականութիւն պատճառելու համար. նոյնպէս որովհետեւ մենք կարողացել ենք նրանց համար աշխատանքը բաւականաչափ յուրեկան յարձնել, առանց նրան համեմելու մեծ կամ փոքր թւանշանով:

Միայն իւրաքանչիւր ուսուցիչ ամեն մի աշակերտի իւրաքանչիւր քառամսեակի վերջը որոշում է հետեւեալ նշաններից մինով՝ թույլ բաւարար և լաւ: Այս նշանները գրւում են մի չափով մատեանում և աշակերտներին չեն հաշորդում: Սրանք ծառայում են միայն փոխադրութիւնները որոշելու համար և մնում են յպրոցական արխիւում: Գրանք կարող են միայն ցուց տրել ծնողներին եթէ նրանք խնդրում են, և լամենալն յէպս տեսուչը չափում է այն առարկաները, որից թույլ է նրանց օրդին, որպէս զի նրանք կարողանան մասնաւոր ուշադրութիւն յարձնել: Այս ձևով կատարւած փոխադրութիւնները, հիմնւած հանդարտ մրտձելով դրււած և ամբողջ տարւաւ աշխատանքը ամփոփող նշանների վրա, շատ

¹ Շէջարիւում թւանշանների սխառէմներից դորժ է դրւում 1-ից մինչև 6-ը և 1-ից մինչև 10-ը: Ս. Թ.

աւելի ճիշտ են, քան նրանք որոնք քննութեան հետեանք են, ուր պատահմունքը լաճախ մեծ չէր է կատարում և ուր աւելի արժանաւոր աշակերտները անպաշտօնեան են հանդիպում կամ քաշելուց կամ լանկարծակի մոռանալուց:

1898—99 շարքական տարին մենք վերջացրինք Թաւրիզում մինչև այդ ժամանակ չը տեսնեա՞ծ բանով, շարքական հանդէսով (promotions¹) ժընեական ձևով, Ուլիսէ պակաս չէր. մեր շարքի բակը զարդարած էր կանաչ գիրլեանդներով, լալթական կամարներով, որոնք բարձրացել էին շարքական փոքրիկ ժողովրդին բարի գալուստ մաշթով շէշիզներով². բոլոր լուսամուտներում ծածանում էին դրօշակներ, Նրգեր ոտանաւորներ, մի փոքրիկ մանկական ներկաւացում, մարմնամարզական քալածքներ, խաշեր լաջորդում էին իրար ամբողջ կէս օրից լետու, և երբ տօնը վերջացաւ տոպրակների խաշով³, ոգևորութիւնը հասաւ իր գագաթնակէտին և մեծ ու փոքր վերադարձան հիացած:

Առաւօտը տեղի ունեցաւ լուրջ մասը, ուր մուրք ունէին միաջն ծնողները և ուր շարքական մասնաժողովը կարդաց իւր հաշիւը: Ապա տեսուչը կարդաց տեղեկագիր շարքի ընթացքի մասին և չափոնք վերջնական հետեանքները:

Այսքան ախորժելի հանդէս տեղի ունեցաւ լուսնիսի առաջին երկու օրը, որից լետու աշակերտները երեք ամսով իրար հրաժեշտ տւին, որովհետեւ ամառաւ արձակուրդը ալտոնշ տեսում է մալիսի վերջից մինչև տետիմբեր, քանի որ մեծ շոգերին աշքատանքը անկարելի է: Այս երեք ամսաւ ընթացքում բոլոր աշխատանքը ընդհատում է, ուսուցիչները գնում են իրենց արժանի հանգիստը վալելիլու իրենց ընտանիքների մէջ կովկասում, առաջներն ունենալով 8—10 օրաւ ճանապարհ ալորդ արևի տակ ձիու վրա՝ կամ քաց կառքի մէջ նստած, և նոյնքան ժամանակ էլ վերադարձի համար, եթէ հրաւիրած են լաջորդ տարաւ համար:

Այս ճանապարհորդութիւնը, որից ոչ ոք չի ուզում լետ մնալ, կլանում է համետ ուժակի մի նշանաւոր մասը: Հարկաւոր է հաշուել 80—100 ռուբլի ալս ճանապարհորդութեան համար, դրա մէջ հաշւած նաև Ռուսաստանի անցագիրը, որն արդէն արժէ 20 ռուբլի (50 ֆրանկից աւելի): Ասեմ նաև, որ երիտասարդ պարոնները, որոնք համաձայնում են Թաւրիզ գալ ուսուցչութեան, շահի լուսով չեն անում ալդ, որովհետեւ նրանք կովկասում կաշխատէին 400 կամ 500 ռուբլուց աւելի, որը ալտոնշ են ստանում:

¹ Մալիկներով գրած էր «Ուլ կարդալ նա մարդ ա», և «կարդալ, ալ իմ խելօք մանուկ»: Մ. Թ.

² Մի մանկական խալ է: Մ. Թ.

Վարձատրութիւն նշանակուում է շատերի տեսակի¹ և թւի համեմատաբար անոց սնուի խտրութեան, 300—600 ռուբլի (800—1.600 ֆրանկ.) ինչպէս արդէն ասել եւ շարունակ շատ սահմանափակ միջոցներ ունի և չի կարող իւր ուսուցիչներին աւելի բարձր ուսնիչներ տալ:

Հալոց շարունակութեան մասին ալ հաւանաբար վերջացնելու համար ես կամենում եմ ձեզ մի խօսք ասել մեր շարունակական շինութեան մասին: Նա կառուցած է Լիւաւա թաղի կենտրոնում և պարունակում է շինութեան երկու ընդարձակ մասեր իրարից բաժանած մի բաւական մեծ բակով, որի մէջտեղը գտնուում է թաղի եկեղեցին: Շինութիւններից մինը, որը բռնած է տղաների շատարաններով, բաւական հին է: Պատարանները սակաւ ընդարձակ են, իսկ առաստաղները բաւական բարձր: Նա նախում է դէպի հարաւ, և իւրաքանչիւր շատարանը լուսաւորում է չորս լուսամուտով: Տղաների շարունակում է բացի ալ մի սենեակ՝ նշանակած ուսուցիչների համար, և թաղի հասարակական գրադարանը: Աշխիւներինը չորս տարաւ մի շքեղ շինութիւն է, կառուցած Թաւրիզում ծնւած մի հալի ձեռքով, որը նւիրել է համալս. քին: Ցածի լարկում պարունակում են 6 ընդարձակ և լաւ լուսաւորւած շատարաններ, մի սենեակ, որը միաժամանակ ծառայում է իւր և աշխարհագրութեան սենեակ, ուր կախւած են քարտէզներ, և շարունակ գրադարանը:

Վերի լարիւր բռնւած է մանկապարտէզով կար ու ձեռի արհեստագործով՝ 6 տարաւ լսութեամբ աւարտած աշխիւների համար, և մի ընդարձակ շահիւնով ժողովների համար, մի բեմով, ուր տեղի են ունենում հրապարակական ձրի շատախօսութիւններ ամեն շաբաթ և ներկայացումներ, կամ գրական ու երաժշտական երեկոներ տարին երկու կամ երեք անգամ:

Նրկու լարիւրն էլ ունին ընդարձակ միջանցքներ, որոնք անձրեւ ժամանակ շատամիջոցներին խաղալու են ծառայում: Մի քարած փոքրիկ բակ կալ շինութեան լստում: Գարոցի տալիակ կտուրից, ինչպէս Թաւրիզի բոլոր կտուրներն են, որը իշխում է բոլոր շրջակալ շինութիւնների վրա, մարդ հիանում է մի սքանչելի տեսարանով, և մարդի հաւանաբար տարածւում է քաղաքի անթիւ տների ու պարտէզների վրա, մինչև Ուրմիու լիճը, որ կապտին է տալիս հիւսիս-արեւմտեան կողմում, մինչդեռ դրա հակառակ կողմը Սահանդը բարձրացնում է իր եօթ գագաթները արեւելքի փալլուն երկնքի կապուտակի վրա:)

¹ Վարձատրութեան մէջ նշանակութիւն ունի ոչ միայն շատերի տեսակը, ալ և ուսուցիչ զարգացման աստիճանը.